

УДК 327.7 ЮНЕСКО

СТРАТЕГІЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

Литовченко В. В. (Київ)

У статті проаналізовано основні етапи формування стратегії міжнародного співробітництва у сфері захисту культурної спадщини з середини ХХ ст., показана еволюцію підходів до вирішення проблеми захисту культурних цінностей та культурної спадщини в рамках ЮНЕСКО, проаналізовано базові документи ЮНЕСКО у сфері захисту культурної спадщини.

Ключові слова: культурні цінності, культурна і природна спадщина, підводна культурна спадщина, нематеріальна культурна спадщина, ЮНЕСКО.

Реалії цивілізаційних зрушень, результатом яких стала поява нових загроз для світової культурної спадщини, обумовили підвищення уваги до проблем культуросохоронної діяльності з боку міжнародних організацій, зокрема, ЮНЕСКО. В умовах швидкоплинної глобалізації

та науково-технічного прогресу суттєво актуалізувалася проблема захисту культурної спадщини, оскільки з'явилися нові виклики та загрози для культурного різноманіття та культурних цінностей, що призвело до еволюції форм та методів пам'яткоохоронної діяльності ЮНЕСКО. З огля-

ду на це, особливої актуальності також набуває проблема співпраці України з ЮНЕСКО у сфері збереження і охорони культурної спадщини. Внаслідок прийняття Конвенції ЮНЕСКО про охорону світової культурної та природної спадщини у 1972 р. на міжнародному рівні було чітко зафіксовано та узгоджено порядок збереження та популяризації об'єктів культури і природи, які становлять частину надбання універсальної культури людства і мають виняткове значення не лише для самої держави, на території якої вони знаходяться, але й для людства в цілому. Таким чином, Україна як учасниця Конвенції ЮНЕСКО з 1988 р. взяла на себе зобов'язання забезпечувати охорону об'єктів світової спадщини, розташованих на її території. У цьому сенсі особливого значення набуває проблема розробки комплексної системи заходів, які б поєднали внутрішній та міжнародний вектор діяльності держави щодо збереження й охорони культурної спадщини.

Окремі аспекти та напрями діяльності ЮНЕСКО у сфері збереження культурної спадщини були висвітлені у численних теоретичних та прикладних дослідженнях, у тому числі, міждисциплінарного характеру, зокрема, Н. Аікаві, А. Агостіні, К. Бодо, Г. Брайса, Е. Брауна, М. Бученакі, Р. Енгельгардта, Ю. Каваді, Е. Какіучі, П. О'Кифа, А. Кламера, У. Коштяла, Л. Леві-Страсса, К. Мартіна, Р. Мейсона, Дж. Нафцігера, Л. Протта, К. Сечлера, А. Страти, М. де ла Торре, Д. Тросбі, А. Цицеркіа, Дж. Чабе, Д. Бабекін, Е. Баллеоа, В. Батова, М. Богуславського, П. Боярського, А. Вілкова, В. Дукельського, А. Д'ячкова, І. Мартиненка, К. Рибакіа, Ю. Жукова та ін.). Водночас аналіз зарубіжної і вітчизняної наукової думки засвідчив відсутність комплексного аналізу міжнародної стратегії збереження культурної спадщини людства.

Таким чином, головною метою дослідження є комплексний аналіз міжнародної стратегії захисту культурної спадщини та ролі ЮНЕСКО у розробці та реалізації базових принципів міжнародної політики у культуроохоронній сфері. Досягнення цієї мети потребує з'ясування ролі ЮНЕСКО в охороні та збереженні культурної спадщини людства, дослідження еволюції стратегії та напрямів діяльності ЮНЕСКО у сфері збереження культурної спадщини.

Завершення Другої світової війни та подальша трансформація системи міжнародних відносин спричинили фундаментальний перегляд усталених у практиці міжнародного співробітництва пріоритетів, що дало можливість включити питання збереження культурно-історичної спадщини до міжнародних політичних стратегій. При цьому сама культурна спадщина розглядалася вже не просто як сукупність певних об'єктів, але як складна система, здатна до самоорганізації та

самовідтворення [1]. Таким чином, культуроохоронна діяльність була виведена за межі національної практики, а захист культурно-історичної спадщини став глобальним завданням й спільною метою всієї міжнародної спільноти [2]. Суттєву роль у цьому відіграло утворення спеціалізованої установи ООН з питань освіти, науки, культури – ЮНЕСКО, що було об'єктивно необхідним кроком і відповідало прагненню народів світу до співробітництва в мирних умовах.

Першим документом ЮНЕСКО, який регулював питання захисту культурної спадщини, стала Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту («Гаазька конвенція») та Виконавчий Регламент (1954 р.). Так, Гаазька конвенція 1954 р. стала першою міжнародною угодою універсального характеру, в якій було поєднано різні норми, що передбачали охорону культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Укладаючи цю угоду, держави виходили з того, що культурним цінностям під час Другої світової війни було завдано серйозної шкоди і що постійний розвиток військової техніки створює додаткову загрозу їх руйнування. Преамбула Конвенції містила три принципові положення, які стосувалися збереження культурної спадщини в цілому: по-перше, збиток, що завдається культурним цінностям кожного народу, є шкодою для культурної спадщини всього людства; по-друге, країни-учасниці Конвенції повинні вживати «всі можливі заходи для захисту культурних цінностей»; по-третє, з метою забезпечення ефективності захисту культурних цінностей такі заходи повинні розроблятися та вживатися ще в мирний час шляхом реалізації як національних, так і міжнародних проєктів [3].

Слід підкреслити, що у Конвенції було подано найбільш універсальне визначення культурних цінностей. Так, у статті 1 зазначається, що культурними цінностями незалежно від їх походження і власника є три групи об'єктів. До першої групи віднесено цінності, рухомі або нерухомі, які мають суттєве значення для культурної спадщини кожного народу, такі, як пам'ятники архітектури, мистецтва чи історії, релігійні або світські, археологічні місця розташування, архітектурні ансамблі, які представляють історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного чи археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів або репродукцій цінностей, зазначених вище. До другої групи віднесено будівлі, головним і дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, такі, як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, призначені для збереження в разі збройного конфлікту рухомих культурних цінностей. Третю групу становлять центри, в яких є значна кількість культурних

цінностей, так звані «центри зосередження культурних цінностей». Спеціальний захист культурної спадщини, надається обмеженому колу об'єктів (до них, згідно Конвенції, можуть відноситися укріття, призначені для збереження культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, центри зосередження культурних цінностей і інші нерухомі культурні цінності, що мають дуже велике значення для культурної спадщини народу) шляхом внесення їх у «Міжнародний реєстр культурних цінностей, що перебувають під спеціальним захистом».

Починаючи з 1960 р. обговорення проблеми збереження культурних цінностей як складової культурної спадщини людства в рамках Організації набуло системного характеру. ЮНЕСКО прийняла низку документів, присвячених охороні культурних цінностей від певної небезпеки, що їм загрожує та охороні певних об'єктів, зокрема, Конвенцію про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного ввезення, вивезення і передачі права власності на культурні цінності (1970 р.), Рекомендацію про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного вивезення, ввезення та передачі права власності на культурні цінності (1964 р.), Рекомендацію про захист культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи приватних робіт (1968 р.), Рекомендацію, що стосується принципів міжнародної регламентації археологічних розкопок (1956 р.), Рекомендацію про збереження краси та характеру пейзажів і місцевостей (предмет цієї рекомендації - заходи з охорони природної спадщини, проте вона має певне відношення і до охорони культурної спадщини); Рекомендацію про збереження і сучасну роль історичних ансамблів (1976 р.); Рекомендацію про охорону рухомих культурних цінностей (1978 р.) тощо.

Таким чином, Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки, культури та комунікацій поставила собі за мету сприяти виявленню, ідентифікації, охороні й збереженню культурних та природних пам'яток, які мають видатне універсальне значення для всього людства. Свідченням підвищення інтересу ЮНЕСКО саме до проблеми культурної спадщини стала активна міжнародна кампанія щодо охорони пам'яток, в рамках якої на прохання держав-членів Організації направляла місії експертів для вивчення спільно з національними службами країн стану пам'яток і давала конкретні пропозиції з їх порятунку, реставрації або відновленню. Перша така місія експертів була направлена у 1950 р. до Перу, після того як від землетрусу постраждав історичне місто Куско. У 1964 р. ЮНЕСКО оголосила проведення шестимісячної міжнародної кампанії на захист пам'яток з метою привернення уваги держав-членів до проблеми охорони пам'яток. У 1967-1968 рр. допомога була надана 29

країнам світу, насамперед у країнам Африки (Камеруну, Дагомеї, Ефіопії), Латинської Америки (Болівії, Бразилії, Мексиці, Колумбії), Азії (Афганістану, Бірмі). Технічна та інша допомога була надана під час проведення робіт з відновлення пам'яників Болгарії, Греції та Мальти. У 1966 р. внаслідок повню постраждали пам'ятки архітектури та твори мистецтва (картини, зображення на дереві, фрески, скульптури, унікальна колекція стародавніх манускриптів) Флоренції та Венеції. Найбільш значимою акцією ЮНЕСКО стала міжнародна кампанія з порятунку пам'яток стародавньої Нубії в Єгипті та Судані [3]. Успіх кампанії надихнув багатьох на проведення інших кампаній, зокрема, щодо Мохенджодаро (Пакистан), Боро-будура (Індонезія) та ін. Невдовзі ЮНЕСКО за ініціативи Міжнародної ради з питань охорони культурних пам'яток та об'єктів ініціювала підготовку проекту конвенції про охорону культурних пам'яток [4].

Робота структур ЮНЕСКО над проектами документів у сфері збереження культурної спадщини розпочалася ще наприкінці 1960-х рр. Остаточні проекти рекомендації і конвенції були представлені 17-й сесії Генеральної конференції (жовтень - листопад 1972 р.) і були прийняті спочатку V комісією (комісія з основних питань, що належать до програми), а потім Генеральною конференцією на її пленарному засіданні 16 листопада 1972 р. Рекомендація ЮНЕСКО 1972 р. була адресована всім державам-членам ЮНЕСКО, незалежно, чи є вони учасниками Конвенції про охорону світової культурної і природної спадщини. Тому документ, з одного боку, носить більш універсальний характер, з другого - є обмеженим за змістом питаннями національної політики держави в цій сфері. У частині, що стосується пам'яток архітектури, в рекомендації 1972 р. використані окремі положення, сформульовані у Венеціанській хартії 1964 р. Рекомендація передбачає необхідність охорони культурної спадщини «від усіх небезпек і всіма способами». Таким чином, кожна країна, на території якої знаходяться предмети культурної та природної спадщини, зобов'язана охороняти їх і забезпечити передачу майбутнім поколінням. Держави-члени ЮНЕСКО повинні також вживати необхідних заходів для виконання цього обов'язку [3]. У Конвенції про охорону світової культурної і природної спадщини 1972 р. на відміну від Рекомендації ЮНЕСКО розглядається питання й міжнародної охорони культурної спадщини.

Важливим для формування принципів збереження світової культурної спадщини стало уточнення поняття «культурна спадщина», до якої, відповідно до статті 1 Конвенції, було віднесено: а) пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну

універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки (наприклад, печери з наскальними малюнками уздовж р. Везер – Франція, Акрополь в Афінах – Греція, Фракійська гробниця у Свештарах – Болгарія); б) ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки (наприклад, старе місто Валлетта – Мальта, Магабаліпурам – Індія, королівські палаци Абомея – Бенін, історичний центр Львова – Україна); в) визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології (наприклад, Стоунхендж, Сйвбері та пов'язані з ним мегалітичні стоянки – Великобританія, Мон-Сен-Мішель, острів та його затока – Франція). Пам'ятки світової спадщини відрізняються від пам'яток національної спадщини тим, що мають «видатне універсальне значення». Підкреслимо, що у Конвенції було поєднано концепції збереження природних місць та охорони культурних пам'яток. У документі, зокрема, визначено, що до Списку світової спадщини можуть бути введені історичні пам'ятки та природні місця, які є національним надбанням країн і найкраще репрезентують їхню культуру та природу.

Під міжнародною охороною культурної спадщини у Конвенції розуміється створення системи міжнародного співробітництва, визначення заходів допомоги державам-учасникам «у зусиллях, спрямованих на збереження і виявлення цієї спадщини» (ст. 7). Слід підкреслити, що у Конвенції передбачено комплексний підхід до проблеми - розглядаються одночасно питання національної та міжнародної охорони культурної спадщини. Такий підхід передбачає, що головну відповідальність за збереження культурних цінностей, які входять до світової спадщини, несе держава, на території якого ці цінності знаходяться. У документі визначено порядок збереження та популяризації об'єктів культури і природи, які становлять частину надбання універсальної культури людства і мають виняткове значення не лише для народу держави, на території якої вони знаходяться, але й для людства в цілому. Водночас діяльність держав з охорони культурної спадщини на національному рівні, підкреслюється у документі, часто виявляється неефективною через брак фінансових, наукових та технічних ресурсів. Тому однією з ключових ідей Конвенції стало створення організаційних, інституціональних та нормативних засад взаємодії міжнародної системи колективної охорони культурної спадщини та різноманітних внутрішньополітичних заходів, з метою підвищення їх ефективності та досягнення цілей Конвенції. Тобто, саме на державу було покладено обов'язок ви-

значати, виявляти, охороняти, зберігати, популяризувати й забезпечувати передачу майбутнім поколінням культурної і природної спадщини, яка розташована на її території (ст. 4). Отже, зобов'язання з охорони культурних цінностей стає міжнародно-правовим зобов'язанням [5]. Місія ж ЮНЕСКО стосовно світової спадщини полягала у наступному: заохочення країн до підписання Конвенції 1972 р. і сприяння охороні їхньої культурної та природної спадщини; спонукання країн-членів Конвенції подавати пропозиції про включення їхніх пам'яток до Списку світової спадщини; заохочення країни-члени регулярно подавати доповіді про стан збереження пам'яток світової спадщини; надання країнам-членам технічної допомоги та допомоги з підготовки фахівців з метою надійного збереження світової спадщини; надання екстреної допомоги у разі виникнення очевидної загрози знищення пам'яток світової спадщини; сприяння популяризації культурної та природної спадщини; заохочення міжнародної співпраці в галузі збереження культурної та природної спадщини [6].

У Конвенції було також запропоновано організаційну структуру, яка мала сприяти підвищенню ефективності реалізації стратегії охорони світової культурної і природної спадщини. Генеральна асамблея держава-сторін Конвенції, учасниками якої є всі країни-члени Конвенції, скликається кожні два роки під час чергової сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО. Вона обирає членів Комітету світової спадщини, затверджує фінансовий звіт Фонду й визначає основні питання діяльності на перспективу. Міжурядовий Комітет з охорони світової культурної та природної спадщини відповідає за виконання Конвенції, ухвалює постанови про включення пам'яток до Списку світової спадщини, вивчає доповіді про стан уже включених до Списку пам'яток і, у разі виявлення недоліки, вимагає від країн-членів відповідних заходів щодо їхнього усунення. Комітет також ухвалює постанови про виділення коштів із Фонду на проведення нагальних реставраційних робіт, на експертні акції щодо пам'яток, які опинилися під загрозою руйнування чи знищення, на забезпечення технічної допомоги та підготовку фахівців, а також на роботу з громадськістю та навчальні програми. Комітет, який щороку проводить свої сесії у грудні, складається з представників 21 країни-члена Конвенції. Члени Комітету обираються в період роботи Генеральної конференції ЮНЕСКО терміном на 6 років. Із 7 членів Комітету утворюється Бюро світової спадщини, виконавчий орган, який готує сесії Комітету. Комітет співпрацює з міжнародними та національними, урядовими та неурядовими організаціями, цілі діяльності яких відповідають цілям Конвенції (наприклад, з Міжнародним дослідним центром збереження і реставрації культурних цінностей, Міжнародною радою з

охорони пам'яток та історичних місць та Міжнародним союзом охорони природи і природних багатств), а також державних і приватних органів і приватних осіб [7]. Ще одним важливим напрямком діяльності Комітету є тлумачення ідей та цілей Конвенції, яке може набувати або форми популяризації концепції світової спадщини шляхом інформування громадськості, або форми впровадження навчальних програм та поширення освітніх матеріалів у школах та університетах.

У рамках Конвенції також було створено Фонд світової спадщини. Він складається з обов'язкових внесків країн-сторін Конвенції, які дорівнюють 1% від їхнього внеску в бюджет ЮНЕСКО, а також із добровільних пожертв країн, асоціацій, об'єднань, окремих громадян та з коштів, виторгованих за продаж літератури про світову спадщину. Фонд світової спадщини надає допомогу країнам-членам в ідентифікації та збереженні об'єктів світової спадщини. Оскільки підготовча робота із включення пам'яток до Списку світової спадщини, їхнє збереження та охорона вимагають великих коштів, то Фонд не в змозі задовольнити всі заявки на міжнародну фінансову допомогу. Комітет світової спадщини розробив чіткі умови подання фінансової підтримки. Фінансова допомога надається на проведення підготовчої роботи, розв'язання питань технічної співпраці та на навчання фахівців. Частина Фонду світової спадщини може виділятися для країн-членів згідно з їхніми заявками на підготовку періодичних доповідей про стан їхніх пам'яток, включених до Списку. Ці доповіді, підготовлені на засадах добровільності, відіграють велику роль у збереженні світової спадщини. Вони дозволяють складати спеціальні програми навчання фахівців, а також інші програми, які сприяють розв'язанню численних проблем у справі збереження світової спадщини.

У розвиток положень Конвенції вже у 1992 р. був заснований Центр світової спадщини, який перетворився на секретаріат Конвенції. Він організовує щорічні засідання Бюро та Комітету, подає консультативну допомогу країнам-членам у підготовці об'єктів-номінантів, забезпечує технічну підтримку на прохання, координує роботу з доповідями про стан пам'яток та екстрені заходи щодо їхнього врятування, а також організовує семінари й технічні майстерні, вносити зміни до Списку світової спадщини та банку даних, удосконалює навчальні матеріали та систему інформування громадськості шляхом випуску бюлетенів світової спадщини. Центр проводить роботу в тісному контакті з підрозділами ЮНЕСКО, які займаються питаннями охорони культурної та природної спадщини, зокрема з відділом культурної спадщини у секторі культури, з відділом екологічних наук у секторі науки.

У Конвенції про охорону світової культурної і природної спадщини було також визначено

процедуру та критерії відбору для включення об'єктів до Списку світової спадщини. Так, заявку на включення номінанта до Списку світової спадщини повинна подавати сама країна, на території якої він розташований, з вичерпним описом того, як зберігається й охороняється пам'ятка. Комітет з охорони світової спадщини розглядає заявку на основі експертної оцінки двох консультативних органів – Міжнародної ради з питань охорони культурних пам'яток і об'єктів та Міжнародного союзу охорони природи. Третій консультативний орган – Міжнародний центр вивчення стану збереження та відновлення культурних пам'яток надає експертну допомогу в реставрації пам'ятників та організовує підготовчі курси. Об'єкт, який включається до Списку світової спадщини, повинен відповідати певним критеріям, які регулярно переглядаються Комітетом, що обумовлено еволюцією концепції світової спадщини. Об'єкт культурного багатства повинен: бути визнаним шедевром творчого генія або зразком обміну людськими цінностями на певному проміжку часу чи в якійсь галузі світової культури, або виражати визначальні течії, напрямки в архітектурі, монументальному мистецтві, будівництві, облаштуванню ландшафтів, або бути унікальним чи принаймні незвичайним свідченням культурної традиції чи цивілізації, яка зникла, або бути видатним зразком типу будівель чи архітектурного ансамблю, будівельної технології, ландшафту, який відбиває значний етап (або етапи) в історії людства, або бути важливим зразком людського поселення чи землекористування, типовим для певної культури (або культур), особливо коли їм загрожує знищення під тиском невідворотних обставин, або мати пряму чи відчутну причетність до подій, живих традицій, ідей чи вірувань, творів літератури та мистецтва, які мають важливе універсальне значення (цей критерій застосовується тільки в разі виникнення надзвичайних обставин і в сполученні з іншими критеріями). Відповідність Списку підтверджується регулярними доповідями країн про стан своїх пам'яток та заходи щодо їхнього збереження, про мобілізацію зусиль громадськості у цій царині. У разі невиконання країною своїх зобов'язань, записаних у Конвенції, їй загрожує вилучення її пам'яток зі Списку світової спадщини. Про загрозу пошкодження чи загибелі пам'ятки Комітет світової спадщини інформують як окремі особи, так і неурядові організації, інші групи населення. Якщо така інформація підтверджується, то пам'ятка заноситься до Списку об'єктів світової спадщини, яким загрожує знищення. Це робиться для того, щоб привернути увагу світу до умов, створених людиною чи природою, в яких пам'ятка може втратити ті свої ознаки, які уможливили включення її до Списку світової спадщини. Пам'ятки так званого Червоного списку перебувають під особливим

контролем, і для їхнього захисту вживаються екстрені заходи. В особливих випадках, коли, наприклад, пам'ятка опинилася в зоні воєнних дій і вимагає вжиття невідкладних заходів, Комітет може з власної ініціативи перенести її до Червоного списку, не очікуючи на формальне звернення [7].

Таким чином, Конвенція стала універсальним міжнародним правовим інструментом для охорони культурної спадщини людства. Фундаментальні засади Конвенції полягають у тому, що певні культурні пам'ятки та природні місця «видатної універсальної цінності» є частиною загальнолюдської спадщини. Збереження цієї спільної спадщини є завданням не тільки окремих країн, а й усього людства. Ухвалення конвенції відіграло історичну роль у створенні ефективного механізму для систематичної міжнародної співпраці у царині збереження пам'яток. Сьогодні Список світової спадщини налічує 962 пам'ятки «видатної універсальної цінності». Серед них 745 об'єктів культурного багатства, 188 об'єктів природного багатства та 29 об'єктів належать водночас до обох категорій. Аналіз Списку світової спадщини показує, що в ньому найбільше репрезентовано пам'яток Західної Європи, у тому числі релігійні споруди. А тому важливим завданням на найближчі роки є поповнення Списку за рахунок об'єктів з інших частин світу, зокрема з арабських країн, Тихоокеанського регіону та Африки.

Важливим етапом розробки міжнародної стратегії ЮНЕСКО щодо захисту світової культурної спадщини стало прийняття нової Конвенції про охорону підводної культурної спадщини (2001 р.), що дозволило не тільки розширити поняття культурної спадщини, а й дозволило удосконалити механізми захисту світової спадщини людства шляхом розширення об'єктів, розташованих під водою. Таким чином, прийняття Конвенції закріпило на міжнародно-правовому рівні визначення підводної культурної спадщини як складової спадщини людства, а також важливого елементу історії народів та націй.

Поява цієї Конвенції стало відповіддю на нагальну проблему, що виникла внаслідок бурхливого розвитку науки і технологій з 1980-х рр. Саме науково-технологічний прогрес і поява високих технологій, з одного боку, відкрив нові можливості для підводних археологічних досліджень, а з другого – спричинив появу загрози, яку становить для підводної культурної спадщини несанкціонована діяльність та зростання комерціалізації підводної культурної спадщини. Як вважають експерти ЮНЕСКО, 850 кораблів лежить на дні в районі Азорських островів, 12542 судна і літальних апаратів загинули в морях і океанах в період з 1824 по 1962 роки. Цілі міста зникли під водою, наприклад, Порт-Рояль (Ямайка), що став жертвою землетрусу 1692 ро-

ку. Сотні античних поселень опинилися під водою в результаті тектонічних процесів [8]. Про важливість і значущість охорони цього виду культурної спадщини свідчить той факт, що вільний продаж культурних цінностей з затонулих у берегів Мозамбіку кораблів вже загрожує втраченою останніх історичних свідчень про їх споруді, оскільки більшість документів, що відносяться до того періоду, було знищено під час землетрусу в Лісабоні в 1755 р. [5].

Окремі питання, пов'язані з підводною культурною спадщиною, були розглянуті у низці документів ЮНЕСКО, зокрема, у Рекомендації, що визначають принципи міжнародної регламентації археологічних розкопок (Нью-Делі, 5 грудня 1956р.), Рекомендації про охорону рухомих культурних цінностей, прийнятій Генеральною конференцією ЮНЕСКО 28 листопада 1978 р. тощо. До середини 1970-х рр. очевидною стала потреба розробки спеціального документу з питань підводної культурної спадщини. Тому після тривалого обговорення на 31 сесії Генеральної конференції Організації Об'єднаних Націй з питань науки і культури (Париж, 15 жовтня - 3 листопада 2001 р.) Конвенція ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини була прийнята 87 голосами держав (при 4 «проти» і 15 утрималися) [9]. Отже відповідно до Конвенції, підводна культурна спадщина тлумачиться як всі сліди людського існування, які мають культурний, історичний або археологічний характер і частково або повністю, періодично або постійно знаходяться під водою протягом не менше 100 років. До об'єктів підводної культурної спадщини було віднесено: об'єкти, споруди, будинки, артефакти разом з їхнім археологічним і природним оточенням; різноманітні транспортні засоби чи будь-які їхні частини, їхній вантаж або інший вміст разом із їхнім археологічним і природним оточенням; та предмети доісторичного характеру [7; 10].

Базовими принципами Конвенції було визначено: зобов'язання держав-учасниць зберігати підводну культурну спадщину та вживати відповідні заходи, що відповідають їх можливостям; збереження підводної культурної спадщини *in situ* (тобто там, де воно знаходиться на морському дні в даний час); заборона на комерційну експлуатацію об'єктів світової підводної спадщини; підготовка відповідних спеціалістів та обмін інформацією у сфері підводної культурної спадщини [7].

У додатку до Конвенції було визначено вісім універсальних правил щодо діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, зокрема, пріоритетним варіантом охорони підводної культурної спадщини вважається можливість її зберігання *in situ*, а отже, дозволи на діяльність, спрямовану на підводну культурну спадщину, надаються в такий спосіб, який відповідає за-

вданням охорони цієї спадщини, і за умови дотримання цієї вимоги ця діяльність може бути дозволена з метою значного сприяння охороні або внеску в розширення знань про підводну культурну спадщину чи підвищення її значущості; комерційна експлуатація підводної культурної спадщини з метою торгівлі або спекуляції або її безповоротне розосередження докорінно несумісні з охороною й належним управлінням підводною культурною спадщиною; діяльність, спрямована на підводну культурну спадщину, не повинна негативно впливати на підводну культурну спадщину більше, ніж це необхідно для цілей проекту; під час діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, використовуються методи неруйнівного поводження й обстеження, що є кращими, ніж видобування об'єктів; під час здійснення діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, не слід без необхідності втручатися у сакральні місця та об'єкти поклоніння; регламентація діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, дає можливість забезпечити належний облік збираної культурної, історичної та археологічної інформації; слід заохочувати доступ громадськості до підводної культурної спадщини *in situ* за винятком випадків, коли такий доступ не є сумісним із завданнями охорони й управління [7; 11].

Таким чином, прийняття Конвенції про охорону підводної культурної спадщини (2001 р.) стало важливим етапом розвитку стратегії охорони світової культурної спадщини ЮНЕСКО. Зміст документу суттєво доповнив поняття культурної спадщини та актуалізував продовження діяльності із розробки концепту матеріальної культурної спадщини у цілому.

Подальша еволюція стратегії збереження світової культурної спадщини була пов'язана з прийняттям нового документу – Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.). Початковим етапом формування системи збереження безпосередньо нематеріальної спадщини можна вважати 1973 р., коли уряд Болівії звернувся до ЮНЕСКО із пропозицією розробити принципи регламентації, розвитку та поширення фольклору. Результатом спільної діяльності ЮНЕСКО та Світової організацією інтелектуальної власності стало прийняття Рекомендації про збереження традиційної культури та фольклору (1989 р.). Проте необов'язковий юридичний характер документу і відсутність конкретних пропозицій щодо заходів з підтримки та збереження фольклору обумовили неефективність даного напрямку політики Організації у цей період. Водночас саме звернення до проблеми нематеріальної спадщини викликало широке обговорення проблеми у наукових та експертних колах. У 1989 р. у Вашингтоні ЮНЕСКО спільно зі Смітсонівським інститутом організувала конференцію на тему «Глобальна оцінка Рекомендацій

про збереження фольклору». На форумі була аргументована необхідність розробки нового нормативного акта і перегляду самого поняття «фольклор», який, на думку фахівців, змінив свій зміст і форми. Ще одним важливим результатом даного заходу було введення поняття «нематеріальна культурна спадщина», яке охоплює більш широке коло явищ і відображає весь процес створення фольклорних цінностей, включаючи традиційні знання, ресурси, культурне середовище тощо. Також підкреслювалася роль творців і носіїв цих знань. Під час обговорення учасники конференції дійшли висновку, що усна спадщина невіддільна від нематеріальної спадщини [12]. Практичним результатом дискусій стало подання проекту «Проголошення шедеврів усної та нематеріальної спадщини», в якому знайшли своє відображення зразки, що мають виняткову цінність, а також спадщина, над яким нависла загроза зникнення [13]. Як зазначав Генеральний директор ЮНЕСКО К. Мацуура, з 1999 р. охорона нематеріальної культурної спадщини стала одним з пріоритетів Організації. Наслідуючи приклад Конвенції про охорону світової культурної і природної спадщини 1972 р., ЮНЕСКО вирішила створити механізм підтримки живої спадщини, що має головне значення для культурної самобутності спільнот і народів. Саме в цьому контексті була прийнята двоєдине стратегія. Програма «Проголошення шедеврів усної та нематеріальної спадщини людства» отримала нове міжнародне визнання, що стало важливим кроком у розробці стратегії захисту нематеріальної спадщини та підвищення його ролі у світі [14].

Результатом дискусій стало прийняття на 32-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО у 2003 р. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини, яка виявилася важливим етапом в еволюції міжнародної політики у сфері збереження світової культурної спадщини, оскільки уперше міжнародна спільнота отримала механізми, що дозволяють ідентифікувати, передавати та підвищувати цінність форм вираження нематеріальної спадщини з одночасним стимулюванням міжнародного співробітництва та допомоги [14].

Отже, у Конвенції подається визначення поняття «нематеріальна культурна спадщина», яка тлумачиться як звичаї, форми представлення та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти та культурні простори, визнані спільнотами, групами і, в деяких випадках, окремими особами як складові їхньої культурної спадщини. Ця нематеріальна культурна спадщина, що передається від покоління до покоління, постійно відтворюється спільнотами та групами під впливом їхнього оточення, їх взаємодії з природою та їхньої історії і формує у них почуття самобутності та

спадковості, сприяючи таким чином повазі культурного розмаїття і творчості людини. В рамках Конвенції до уваги береться лише та нематеріальна культурна спадщина, яка узгоджується з існуючими міжнародно-правовими актами з прав людини, з вимогами взаємної поваги між спільнотами, групами та окремими особами, а також сталого розвитку.

До об'єктів охорони нематеріальної культурної спадщини було віднесено: усні традиції і форми вираження, зокрема у мові як носії нематеріальної культурної спадщини; виконавські мистецтва; звичаї, обряди, свята; знання і звичаї, що стосуються природи та всесвіту; знання і навички, пов'язані з традиційними ремеслами. У Конвенції визначено такі заходи, спрямовані на охорону нематеріальної культурної спадщини: ідентифікація, документування, дослідження, збереження, захист, популяризацію, підвищення її ролі, її передачу, головним чином за допомогою формальної та неформальної освіти, а також відродження різних аспектів такої спадщини.

Реалізація програми «Проголошення шедеврів усної та нематеріальної спадщини людства» дозволила за результатом трьох Проголошень у 2001, 2003 і 2005 рр. створити Список об'єктів нематеріальної культурної спадщини, до якого було внесено 90 форм культурного вираження та культурних просторів 70 країн. У програмі брало участь близько ста країн, а на розгляд було представлено понад 150 заявок. Перше Проголошення відбулося у травні 2001 р., до Списку усної і нематеріальної спадщини були внесені 19 шедеврів, у листопаді 2003 р. його поповнили ще 28 форм вираження культури і культурних просторів. Всі вони були обрані за те, що мали художню, історичну та антропологічну цінність, а також за свою значимість для культурної самобутності та розвитку почуття спадковості у суспільствах, їх зберігають, крім того, вони мали важливе значення для збереження культурного розмаїття людства. У листопаді 2005 р. до Списку було додано ще 43 шедеври нематеріальної культурної спадщини. Успіх третього Проголошення та швидке набуття Конвенцією чинності свідчить про своєчасність дій ЮНЕСКО в цій галузі. Практика Проголошення виявилася ефективною, про що свідчать численні ініціативи урядів держав-учасниць, зокрема, створення інститутів з питань збереження нематеріальної спадщини, складання переліків його елементів і внесення відповідних змін до національного законодавства [14].

Ключовим моментом у реалізації стратегії охорони нематеріальної культурної спадщини людства стала розробка конкретних планів з охорони проголошених шедеврів. Наразі майже 30 з 47 шедеврів з країн, що розвиваються, проголошених у 2001 і 2003 рр., отримали підтримку ЮНЕСКО у розробці та реалізації проектів за-

вдяки ініціативам японського уряду. Конвенція 2003 ознаменувала собою новий етап. Програма проголошення є новаторським підходом, в якому головна роль в охороні нематеріальної спадщини відводиться місцевим спільнотам і самим зберігачам традицій, при цьому наголос робиться на передачі нематеріальної спадщини майбутнім поколінням. Таким чином, участь носіїв нематеріальної культурної спадщини є необхідною умовою успіху проектів з охорони нематеріальної культурної спадщини.

З набранням чинності Конвенції стало зрозумілим, що започаткована раніше Програма проголошення є ефективною і виконує свої цілі та завдання, оскільки суттєво посприяла підвищенню рівня обізнаності міжнародного співтовариства щодо цінності нематеріальної культурної спадщини і усвідомленню необхідності невідкладних дій з метою забезпечення збереження нематеріальної культурної спадщини та її передачі наступним поколінням. У Конвенції представлені приклади різноманітності форм вираження культури, що є частиною цієї спадщини, і численні чинники, що загрожують їй [14].

Дослідження етапів формування стратегії ЮНЕСКО у сфері збереження культурної спадщини свідчить про трансформацію пріоритетів та змістового наповнення політики у цій сфері відповідно до потреб світового розвитку. Здійснений аналіз дозволяє зробити висновок, що завершення Другої світової війни та подальша трансформація міжнародної політичної системи спричинили фундаментальний перегляд усталених у практиці міжнародного співробітництва пріоритетів, що дало можливість включити питання збереження культурної спадщини до міжнародних політичних стратегій. Отже культуроохоронна діяльність була виведена за межі національної практики, а захист культурно-історичної спадщини став глобальним завданням й спільною метою всієї міжнародної спільноти.

Важливу роль у цьому процесі відіграло створення відповідних міжнародних органів та інститутів, зокрема, ЮНЕСКО, які були покликані самостійно або в процесі взаємодії з різноманітними міжнародними установами та національними урядами вирішувати тактичні та/або стратегічні завдання щодо збереження культурної спадщини, створювати умови для ефективного використання і підтримання у належному стані тих об'єктів культурної спадщини, які становлять культурну та національну цінність для окремих народів, держав або світу в цілому. Таким чином, від самого започаткування діяльність ЮНЕСКО охоплювала питання збереження та відродження матеріальної і нематеріальної культурної спадщини, а також сприяння поверненню

втрачених культурних цінностей до країн походження.

Еволюція стратегії ЮНЕСКО у сфері збереження культурної спадщини відбувалася у три етапи: на першому етапі (1950-1960-х рр.) ініціативи ЮНЕСКО у сфері збереження культурної спадщини були переважно спрямовані на охорону культурних цінностей у мирний та воєнний часи, на другому етапі (1972-2001 рр.) із прийняттям Конвенції про охорону світової культурної і природної спадщини відбулося завершення формування концепції збереження культурної спадщини, були визначені пріоритети політики в цій сфері, дана класифікація об'єктів культурної спадщини, які

мають видатне універсальне значення для всього людства та визначено механізми реалізації пріоритету; на третьому етапі (2001-2003 рр.) відбувся перегляд базових принципів стратегії збереження культурної спадщини, поняття «культурна спадщина» було суттєво розширено та уточнено, а до номенклатури об'єктів культурної спадщини було включено об'єкти нематеріальної спадщини та підводна культурна спадщина. На останньому етапі було також враховано суттєвий науково-технологічний прогрес, результати якого планувалося широко використовувати для підвищення ефективності політики у зазначеній сфері.

1. Мазенкова А. А. Культурное наследие как самоорганизующаяся система: монография / А. А. Мазенкова. - Тюмень: ТГАКИСТ, 2010. - 107 с.
2. Охрана наследия за рубежом: Опыт прошлого и современные проблемы: Сб.статей / А.Д.Аки, П.А.Алейников, С.В.Гусев и др. [Отв. ред. Р.А. Мнацаканян]. - М.: РНИИ КИПН РАН, 1995. - 144 с.
3. Богуславский М.М. Международная охрана культурных ценностей / М.М. Богуславский. - М.: Международные отношения, 1979. - 192 с.
4. Дросте Бернд фон. Конвенція про охорону світової спадщини / Бернд фон Дросте // Кур'єр ЮНЕСКО. Світова спадщина. Зберегти для нащадків. - 1997. - Листопад. - С. 31-33.
5. Бабекин Д.В. Основы международно-правовой защиты подводного культурного наследия / Д.В. Бабекин // Культура: управление, экономика, право. - 2011. - № 1. - С. 18-22.
6. Резолюція 53/22 Генеральної Асамблеї ООН «Рік діалогу між цивілізаціями під егідою Організації Об'єднаних Націй» [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: [http:// zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_607](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_607).
7. Нормативные акты ЮНЕСКО по охране культурного наследия: Конвенции. Протоколы. Резолюции. Рекомендации. - М.: ЮниПринт, 2002. - 223 с.
8. Мартыненко И.Э. Международно-правовая охрана подводного культурного наследия / И.Э. Мартыненко // Культура: управление, экономика, право. - 2003. - № 1. - С. 39-43.
9. Мартыненко, И.Э. Правовой статус, охрана и восстановление историко-культурного наследия: монография / И.Э. Мартыненко. - Гродно: ГрГУ, 2005. - 343 с.
10. Рыбак К.Е. Международно-правовые вопросы охраны подводного культурного наследия и защиты культурных ценностей / К.Е. Рыбак // Культура: управление, экономика, право. - 2006. - № 1. - С. 20-24.
11. Про ратифікацію Конвенції про охорону підводної культурної спадщини: Закон України від 20.09.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2006. - № 45. - Ст. 438.
12. Каргин А.С. Сохранение нематериального культурного наследия народов РФ как приоритет культурной политики России в XXI веке / А.С. Каргин, А.В. Костина // Знание. Понимание. Умение. - 2008. - № 3. - С. 59-71.
13. Курьянова Т.С. Нематериальное наследие: этапы становления термина и явление / Т.С. Курьянова // Вестник Томского государственного университета. - 2012. - № 362. - С. 87-90.
14. Мацуура К. Предисловие Шедевры устного и нематериального наследия человечества. Провозглашения 2001, 2003 и 2005 гг. [Електронний ресурс] / К. Мацуура. - Режим доступу: www.unesco.ru/media/docs/2010/Shedevry.pdf.

РЕЗЮМЕ

СТРАТЕГИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В СФЕРЕ СОХРАНЕНИЯ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ЮНЕСКО

Литовченко В.В. (Київ)

В статье проанализированы основные этапы формирования стратегии международного сотрудничества в сфере защиты культурного наследия с середины XX ст., показана эволюцию подходов к решению проблемы защиты культурных ценностей и культурного наследия в рамках ЮНЕСКО, проанализированы базовые документы ЮНЕСКО в сфере защиты культурного наследия.

Ключевые слова: культурные ценности, культурное и природное наследие, подводное культурное наследие, нематериальное культурное наследие, ЮНЕСКО.

SUMMARY
**STRATEGY FOR INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF
CONSERVATION OF CULTURAL HERITAGE UNESCO**

V. Lytovchenko (Kyiv)

The article is devoted to the analyze the main stages of the strategy for international cooperation in the field of protection of cultural heritage from the middle of the twentieth century, the evolution of approaches to solving the problem of the protection of cultural assets and cultural heritage at UNESCO, the basic documents of UNESCO in the field of protection of cultural heritage.

Keywords: cultural property, cultural and natural heritage, underwater cultural heritage, intangible cultural heritage, UNESCO.